

Оригинални научни рад
УДК: 323.1(=163.41:=163.42)"1954"
32:929 Стојадиновић М.
32:929 Павелић Д.
DOI: 10.5937/zrffp52-27392

О СПОРАЗУМУ СТОЈАДИНОВИЋ–ПАВЕЛИЋ 1954. ГОДИНЕ (ЧИЊЕНИЦЕ И ПРЕТПОСТАВКЕ)

Бојан В. СИМИЋ¹
Институт за новију историју Србије, Београд

¹ smcbjn@yahoo.com

Рад примљен: 5. 7. 2020.
Рад прихваћен: 28. 3. 2022.

О СПОРАЗУМУ СТОЈАДИНОВИЋ–ПАВЕЛИЋ 1954. ГОДИНЕ (ЧИЊЕНИЦЕ И ПРЕТПОСТАВКЕ)²

Кључне речи:

Милан
Стојадиновић;
Анте Павелић;
Југославија;
Аргентина;
споразум
Стојадиновић–
Павелић.

Сажетак. На основу доступне архивске грађе, оновремене штампе и литературе, у раду се анализирају доступне информације о споразуму бившег председника југословенске краљевске владе Милана Стојадиновића и поглавника НДХ Анте Павелића. У том периоду обојица су живела у Аргентини, која је била под управом председника Хуана Перона. Средином 1954. године изјавама у штампи они су покренули полемику у емигрантским круговима а основ тога била је идеја о разбијању Југославије и формирању независних држава Србије и Хрватске. Стојадиновић и Павелић су се у том периоду посећивали и више пута разговарали на ту тему. Циљ рада је да се на основу постојећих сведочанстава изнесу закључци који ће покушати да дају одговоре на питања да ли је споразум постојао и ако јесте, шта је у њему писало, која је била његова улога и каква му је била позадина.

² Рад је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години бр. 451-03-68/2022-14/200016 од 4. 2. 2022.

Споразум између Милана Стојадиновића и Анте Павелића из 1954. године још увек привлачи пажњу шире јавности, пре свега земаља у региону. О њему углавном пишу новинари и публицисти. У тим текстовима се релативно често наводе различити извори који се тумаче веома слободно и произвољно. У овом раду ми ћемо пробати да сагледамо сва доступна сведочења о том споразуму, уз сагледавање унутрашње и спољнополитичке ситуације Југославије, али и позицију коју су двојица кључних учесника имала у Аргентини, што је од изузетног значаја за разумевање њихове мотивације.³

Од историчара овом темом бавио се Богдан Кризман у својој монографији *Pavelić u bjekstvu* (Krizman, 1986, стр. 261–288). Од стручних анализа издвајамо краћи осврт који је дао Миша Ђурковић у свом тексту у зборнику посвећеном Милану Стојадиновићу (Ђурковић, 2013, стр. 24–25). Од текстова које су оставили сведоци догађаја издвајамо колекцију сакупљених сведочанстава које је објавио усташки политичар и Павелићев сарадник Вјекослав Вранчић (*Sporazum Pavelić–Stojadinović, Hrvatska revija, godina XXXIX, svezak 3 (155), rujan 1989, стр. 508–567*). Сви ти резултати биће укључени у овај рад. На почетку ћемо се осврнути на судбине двојице кључних личности, Стојадиновића и Павелића, њихов долазак у Аргентину и делатност коју су тамо развили.

Милан Стојадиновић био је без сумње најважнија личност српске емиграције у Аргентини након Другог светског рата. Он је након седмогодишње интернације на острву Маурицијус добио визу за Бразил.⁴ На пропутовању брод се задржао извесно време у Буенос Ајресу. Тада је

³ Хуан Доминго Перон (1895–1974) био је председник Аргентине у три мандата. Први период његове управе (1946–1955) обухвата прва два председничка мандата када је после војног пуча био присиљен да напусти земљу. Наредних скоро 18 година провео је у изгнанству. Трећи мандат освојио је 1973. и он је прекинут смрћу наредне године. Од бројне литературе о Перону и Аргентини у овом периоду издвајамо преведену историју Аргентине на српски језик: Luna, 2015, стр. 167–206.

⁴ Више о борби за ослобађање и самом боравку на Маурицијусу: Димић, 2012, стр. 495–518; Симић, 2019б, стр. 343–356.

примио више представника српске, али и хрватске емиграције. Разговори које је водио убедили су га да је управо Аргентина земља у којој жели да настави свој живот и рад. Око добијања визе за Стојадиновића и његову породицу посредовао је и познати кардиолог, Хрват, Бранко Бензон, који је имао јаке везе у Пероновој администрацији.⁵ У утисцима разговора са исељеницима, Стојадиновић је у свом дневнику забележио: „Срби као увек подељени и без удружења. Много очекују од мог боравка и обећавају најпотпунију и најоданију потпору и сарадњу“ (Стојадиновић, 1976, стр. 189).

Изгледа да је, бар у почетку, Стојадиновић заузео пројугословенски став. Наиме, током јуна 1949. била је организована забава у част бившег грчког министра унутрашњих послова Константина Маниадакиса, који је од 1941. живео у Аргентини и који је одлучио да се врати у домовину. У хотелу „Плаза“ у Буенос Ајресу присуствовало је око 500 званица, међу којима је био приличан број припадника различитих емигрантских група, а, између осталих, и бугарски политичар Александар Цанков.⁶ Стојадиновић је тада узео реч наводећи да говори у име Југославије и да је увек „био само за Југославију“. Проушташки лист *Хрвајшка* пренео је вест о овом догађају прилично негативно пишући да Стојадиновић може да говори само „у име београдске чаршије“, наводећи да се бивши „диктатор и капиталиста“ обратио на лошем шпанском.⁷

Када се боље упознао са ситуацијом у држави и људима са простора бивше Југославије у Аргентини, Стојадиновић ипак није прихватио да преузме званичне функције у емиграцији. Једино је прихватио да буде изабран за почасног председника Удружења Срба „Велика Србија“. Он се изјаснио да ће живети повучено, да не жели да учествује у политичком животу и да жели да се посвети изучавању економских проблема. Основао је и лист *Ел Економиста*, чији је први број изашао 30. јуна 1951. године и који је постао читан и утицајан. Није се јавно ангажовао против ФНРЈ, а од активности емиграције се ограђивао, што су и службеници југословенског посланства и констатовали.⁸ Без обзира на то, његов утицај на Удружење и на емигрантски лист *Српска заштита* био је велики, иако је он, по потреби, то негирао. Тако се током 1952. и 1953. године у разговорима с представницима Удбе увек изговарао на самосталност уредника Душана

⁵ ИАБ, БИА, 70900415/87-1, „Неколико података о Стојадиновић Милану и његовим везама“ од 29. 3. 1950.

⁶ Александар Цанков (Орјахово, Бугарска 1879 – Буенос Ајрес, 1959) био је професор Софијског универзитета, правник, економиста и политичар. Био је председник Владе (1923–1926), председник Скупштине (1926–1930) и министар народне просвете (1930–1931).

⁷ ДАМСП, ПА, 1949, Аргентина, фасцикла 6, досије 10, сигнатура 41304, „Чланак из листа Хрватска од 1. јула 1949. год.“.

⁸ ИАБ, БИА, 70900415-91/1, „Стојадиновић др Милан, његово држање иза рата и наш план акције у вези тога“.

Филиповића⁹ ако би му се указало на неки текст који је био уперен против Јосипа Броза и нове власти (Симић, 2019а, стр. 63).

Везано за те разговоре, треба истаћи да је Стојадиновић био заинтересован за пуштање брата Драгомира из затвора у Сремској Митровици и запослење сестре Наде Глишић у Београду. Представници ФНРЈ су од њега тражили један елаборат о економској ситуацији у Аргентини, помоћ приликом склапања трговинског уговора, окретање писања *Српске заставе* против усташа и слично. На основу расположивих докумената и резултата тих разговора јасно је да не може бити речи о некаквој посебној сарадњи Стојадиновића са Удбом, а још мање о томе да је он радио за југословенску службу (Сажетак и резултате разговора видети: Ђурковић, 2013, стр. 21–24).

На основу веродостојних извора можемо закључити да је Стојадиновић сарађивао са Пероном и да је од њега био високо уважаван као финансијски стручњак. Информације да је првих годину дана његовог боравка са породицом плаћала аргентинска влада а да је он приман у аудијенције код председника републике то само потврђују. О тим пријемима писала је и аргентинска штампа. Сам Стојадиновић се хвалио како је он примљен у аудијенцију пре италијанског амбасадора.¹⁰ *Српска заставка* је ишла чак дотле да објави како је пријем Стојадиновића код Перона током 1952. године довео до смене посланика ФНРЈ у Буенос Ајресу.¹¹ По времену када се то десило вероватно се мисли на одлазак посланика Мише Павићевића из Аргентине, али нема других извора који би поткрепили ту тврдњу. Павићевић је званично престао да буде посланик знатно касније, током августа 1953. Такође, премештен је за југословенског представника у Турској, што се никако не може сматрати казном. За њега је агреман добијен од турске стране док је још био у Аргентини и када се спремао да потпише нови трговински уговор (За новог амбасадора ФНРЈ у Турској наименован Миша Павићевић, *Борба*, 9. 8. 1953, стр. 1).

⁹ Душан Филиповић рођен је у Крагујевцу 1903. године. У родном граду завршио је гимназију, а студирао је на Правном факултету у Београду, где се специјализовао за рад у администрацији државних аутономних предузећа. Касније је почео да се бави новинарством. Након Другог светског рата преко Италије одлази у Аргентину, где активно ради међу српском емиграцијом. Једно време је радио у фабрици вентилатора. Касније се преселио у Парагвај.

¹⁰ ИАБ, БИА, 70900415/95-3, „Забелешка са одржаног састанка са Мерцедесом дана 28. X 1952“.

¹¹ *Српска заставка* је писала: „Једног дана на изненађење свих Југословена, а нарочито Срба у Аргентини Државна Радио Станица и више од 15 приватних радио-емисора, обавештавале су, да је претседник Аргентине, генера Хуан Перон, примио бившег Претседника Југословенске Владе Др Милана Стојадиновића, са свима почастима које одговарају активном амбасадору или министру пријатељских земаља Републике Аргентине. Сутрадан био је смењен југословенски амбасадор...“ (*Dokumenti srpske zastave*, II, 1977, стр. 310).

Други саговорник у преговорима, некадашњи поглавник НДХ, Анте Павелић стигао је у Аргентину нешто касније. После скоро годину дана скривања у Напуљу под окриљем Католичке цркве, он је у октобру 1948. године кренуо за Јужну Америку. У Буенос Ајрес је стигао 6. новембра 1948. године италијанским бродом „Сестриере“, са лажним пасошем Међународног црвеног крста бр. 74369, добијеним од Крунослава Драгановића, а издатим у Риму 5. јула 1948. године на име Арањош Пал (Aranyos Pal). Наведена особа требало је бити мађарски држављанин, инжињер, удовац са троје деце. Аргентински истраживачки новинар Уки Гоњи ставља под сумњу ову верзију која је у вези са питањем пасоша. Према његовим истраживањима у Женеви, у седишту Црвеног крста наведени број пасоша не односи се на Павелића, нити на било који од његових познатих лажних имена. Аутор претпоставља да су њега директно са брода одвели „Перонови агенти“ без икакве контроле (Гоњи, 2000, стр. 225–226). После два месеца добио је нову аргентинску личну документацију на друго лажно име.¹²

Према сазнањима обавештајне службе ФНРЈ, осим краћег времена проведеног у околини Кордобе, Павелић је живео у провинцији Буенос Ајрес, односно у предграђима престонице. Оно што су југословенски представници тврдили била је чињеница да су аргентинске власти тачно знале од самог почетка о коме се ради. О томе су имали сазнања чак са три стране. Прво, преко некадашњег усташког допуковника Ђуре Чудине, који је радио у тзв. Емигрантском хотелу, кроз који су пролазила сва лица која се усељавају. Друго, преко доктора Бранка Бензона, који је имао своје везе у Дирекцији за миграцију (Dirección de Migraciones) и који се са Павелићем састао убрзо након његовог доласка. Трећи пут, до сазнања био је преко неких аргентинских службеника од којих је идентитет тројице био познат представницима ФНРЈ.¹³

Југословенске власти биле су сигурне да аргентинска полиција свесно не предузима ништа против деловања Павелића и усташа када су почели да се одржавају већи састанци, група од 30 до 90 лица, што је већ регистровано током пролећа 1949. Наредних година одржано је више десетина таквих састанака о којима су југословенске службе прикупиле више или мање детаља. Такође, југословенске власти су поседовале информације о Павелићевом лечењу у једној немачкој клиници у Буенос Ајресу почетком 1949. Његове везе са оснивањем Хрватске државотворне странке новембра 1950. године биле су више него очигледне (Симић, 2021, стр. 177).

¹² У својој докторској дисертацији Анте Делић наводи да се Павелић пријавио аргентинским властима тек у септембру 1949, позивајући се на Закон о амнестији који је објављен у јулу те године. Аргентинска документа гласила су на име Анте Сердар, а документ је имао број 4.304.761. Везано за ову информацију, позива се на сведочење Павелићеве ћерке Вишње (Delić, 2016, стр. 159).

¹³ ДАМСП, ПА, 1951, Аргентина, ф. 3, д. 32, с. 45959.

Априла 1951. године, на десетогодишњицу проглашења НДХ, донета је одлука о формирању хрватске владе на челу са Џафером Куленовићем, ранијим потпредседником, док је Павелић за себе задржао титулу поглавника. Међу члановима са посебним задужењима били су усташки прваци у Аргентини, и то: Вјекослав Вранчић као потпредседник, Петар Пејачевић као министар спољних послова и Јозо Думанчић као министар пошта, телефона и телеграфа, као и Ивица Фрковић као министар шума и руда. Поред њих, били су и министри без портфеља, тренутно у Аргентини, Стјепан Хефер, Химлија Бешлагић и Јозо Турина (Krizman, 1986, стр. 246). После ове провокације власти, ФНРЈ решила се за конкретну делатност. Одлучено је да се захтева екстрадиција Павелића од Аргентине. Министарство иностраних послова прикупило је све информације које су током година скупљане и 15. маја саставило документацију. Поред писаних информација достављене су и бројне фотографије, као што је она са путне исправе којом је Павелић допутовао у Аргентину, али и фотографије из самог Буенос Ајреса током састанака са присталицама.¹⁴

Званични одговор на захтев за екстрадицију Павелића ФНРЈ није никад добила. Ипак, незванично добила је детаљне информације од Емилија де Матеиса поддиректора одељења за југоисточне земље Европе у МИП Аргентине. Наиме, он је од 1949. године почео да сарађује са југословенским службама, још док је био секретар аргентинског посланства у Румунији „на бази симпатија за Југославију и пријатељства“. Он је вођен у документима под шифрованим именом „Пароди“. Из наведеног извештаја види се да је нота за изручење Павелића изазвала извесну љутњу у аргентинском МИП, јер је објављена пре него што су је они званично добили, а пре свега због закључка да је Југославија у Аргентини развила „своју обавештајну делатност“.¹⁵

Југословенска нота је разматрана озбиљније тек после избора 1951. године и наводно је било предлога да се Павелићу онемогући политички рад, као и да се забрани рад његове владе. Могуће решење видело се у предлогу да он напусти Аргентину. Закључак Де Матеиса био је да овај проблем није било могуће решити у оквиру Министарства иностраних послова „јер читаву ствар има у рукама лично председник Перон“. У истом документу донета је и белешка о томе како је аргентински посланик у Београду Франциско Каноса више пута инсистирао на одговору на југословенску ноту, што је у аргентинском МИП протумачено као „истрчавање

¹⁴ Прикупљена документација са фотографијама налази се у: ДАМСП, ПА, 1951, Аргентина, ф. 3, д. 32, с. 45959.

¹⁵ АЈ, СКЈ, Комисија за развој СКЈ и кадровску политику, 507-IX, 4/1-104, Писмо начелника I управе Вељка Мићуновића упућено Спољнополитичкој комисији ЦК КПЈ од 4. 2. 1952.

и незрелост¹⁶. У наредном периоду аргентинске власти су шириле вести по којима се Павелић налази у Уругвају а интервјуи које је давао хрватским и страним листовима су били потписивани као да су из Монтевидеа. Југословенски званичници нису у то поверовали али њихови напори у правцу решавања питања Павелића нису дали конкретне резултате ни у наредним годинама (Симић, 2021, стр. 181–188).

Дешавања везана за споразум Стојадиновића и Павелића почела су званично у другој половини 1954. године, односно након Стојадиновићеве изјаве дате хрватском листу *Избор* из Буенос Ајреса о потреби помирења између два народа. Претходно су се појавили неки текстови у два водећа емигрантска листа *Српска застјава* и *Хрвајска* у којима је наговештавано да би миран разлаз између два народа формирањем независних држава био најбоље решење, како за те народе тако и за Американце и савезнике којима би овакав исход дао много више сигурности од комунистичке Југославије. Стојадиновић је 29. јула у разговору који је водио у свом дому са уредником листа Јосипом Субашићем изјавио да су Срби и Хрвати живели „стотинама година у посебним државама“ и да би тако требало бити и у будућности.¹⁷ Изјавио је наду у могућност добросуседске сарадње када се реши државно питање. Иначе, *Избор* је представио Стојадиновића са одређеним симпатијама. Тако је у његовој краткој биографији написано како за време његове владе „нису били вршени прогони Хрвата, како се то раније практицирало“, а да су се „многи“ Хрвати који су до тада били у емиграцији вратили у домовину. Наведен је и пример Милета Будака. Из оваквог представљања једног српског политичара могло се закључити да интервју није случајно направљен и да иза свега стоји нешто више. И сам некадашњи председник владе на крају интервјуа рекао је да се нада да ово није њихов последњи сусрет и да је његов дом отворен за добре и праве Хрвате (Како riješiti srpsko-hrvatski spor, *Izbor*, br. 10, srpanj 1954, стр. 4–8). Један од најближих Павелићевих сарадника Вјекослав Вранчић управо уредника листа Субашића види као човека који је одлучујући фактор приликом доприношења успостављања контакта између Стојадиновића и Павелића (*Sporazum Pavelić–Stojadinović, Hrvatska revija, godina XXXIX, svezak 3 (155), rujan 1989, стр. 509–511*).

На одговор Павелића није се чекало дуго. Већ средином августа у листу *Хрвајска* он је написао дужи текст под насловом „За добро сусједство“. У њему је са једне стране указао да су од формирања Југославије имали штете и Срби и Хрвати, а с друге стране је подржао Стојадиновићев

¹⁶ АЈ, СКЈ, Комисија за развој СКЈ и кадровску политику, 507-IX, 4/1-104, Писмо начелника I управе Вељка Мићуновића упућено Спољнополитичкој комисији ЦК КПЈ од 4. 2. 1952.

¹⁷ Јосип Субашић (Бугојно, 1904 – Буенос Ајрес, 1976), по образовању фармацеут, бавио се углавном новинарством и издаваштвом. У Аргентину је емигрирао 1928.

предлог називајући га „прворазредном политичком личношћу у политичком животу у Србији“, једином „међу Србијанцима политички компетентном особом у емиграцији“ и „недвојбеним“ политичким представником Србије. Павелићев закључак био је да се Стојадиновићевом изјавом отвара „једно ново поглавље у политичком животу Хрвата и Срба, Србије и Хрватске“ (Krizman, 1986, стр. 264–266). Занимљиво је рећи да је *Српска заставица* објавила извод из овог текста али га није навела као Павелићев ауторски текст већ као став листа *Хрвајиска* (Dokumenti Srpske zastave, III, 1980, стр. 21–22). Разлог томе можемо наћи и у чињеници што је он потписан иницијалима А. С., што је била скраћеница од Антонио Сердар, једног од имена које је Павелић користио.

Стојадиновићева изјава о потреби мирног разграничења између Срба и Хрвата коментарисана је од аргентинске, немачке, аустријске и италијанске штампе. Римски *Il tempo* је 11. августа, позивајући се на интервју у *Избору*, на првој страни наводи како су Стојадиновић и Павелић ангажовани у борби за право самоодлучивања српског и хрватског народа. Оно што је важно напоменути јесте да се та вест у италијанском листу налазила у оквиру шире објаве везане за потписивање Балканског пакта на Бледу односно његовог одјека у светској штампи.¹⁸ Закључено је како он није изазвао посебну пажњу код Срба, Хрвата и Словенаца у Југославији па се просто сугерисало да би вест из далеке Аргентине то могла да учини, или како је написано „вест која ће сигурно имати психолошки ефекат унутар граница Југославије“ (*L'annuncio sensazionale, Il tempo*, n. 222, 11. VIII 1954, стр. 1). С обзиром на то да је Тршћанско питање улазило у завршну фазу решавања јасан је био италијански интерес да се југословенска позиција ослаби, ипак у овом тренутку нису познати било какви документи или сведочења која би указивала на италијанску акцију која је повезана са деловањем Стојадиновића и Павелића лета 1954. у Аргентини. Пре би се могло рећи да је акција двојице политичара само искоришћена од стране неких италијанских листова у пропагандној борби везаној за питање Трста.

Нешто касније, 10. септембра, и аргентински часопис *El Hogar* доноси потврду ове вести у тексту под насловом „Сви путеви воде у Буенос Ајрес“. У тексту се иде и корак даље објавом да су се Стојадиновић и Павелић већ састали и да се испитује могућност заједничког наступа Срба и Хрвата у избеглиштву против заједничког непријатеља. Коментаришући реакције римске штампе, аргентински лист је закључивао да се очигледно не ради „о разлози за млађе празне сламе у емиграцији“ (Krizman, 1986, стр. 268–269). Чланак је илустрован и са четири фотографије које приказују Стојадиновића из времена када је био председник владе и министар спољних послова са

¹⁸ Балкански пакт између Југославије, Турске и Грчке потписан је на Бледу, 9. августа 1954. године, а његов исход био је склапање војног савеза између три земље. Видети: Vogetić, 2000, стр. 149–154.

представницима четири највеће европске силе, као и једну фотографију Павелића у усташкој униформи (Sporazum Pavelić–Stojadinović, *Hrvatska revija*, година XXXIX, сvezак 3 (155), рујан 1989, стр. 536).

Спољнополитички аспект ситуације потенцирао је и немачки *Freie Presse*, који је донео чланак са насловом „Запад може преживети само ако је уједињен“. У тексту се говорило о широј ситуацији у свету у склопу које је поменута Стојадиновићева изјава окарактерисана као „погодна да односе српско-хрватске покрене са мртве тачке на којој се данас налазе“ (Dokumenti Srpske zastave, III, 1980, стр. 32).

Наравно, изјаву Стојадиновића највише су коментарисали српски и хрватски исељенички листови. *Српска засјшава* је обимно преносила те текстове уз коментаре уредништва, полемисала са неистомишљеницима и истицала оне који су се са Стојадиновићевим ставом слагали. Наведено је потпуно обојило бројеве који су излазили у другој половини 1954. и током 1955. године. У тексту под називом „Српско-хрватски спор“ Стојадиновићев предлог оцењен је као „реалистичан, озбиљан и конкретан“, без сентименталности и са погледом у будућност а не у прошлост. Новинар близак Стојадиновићу, Милан Микашиновић, писао је септембра 1954. године у тексту индикативног наслова „Политика се води главом, а не срцем“ како је Стојадиновић далековиди државник који је у дилеми или „клање до истребљења“ или „мирно решење“, одабрао друго (Dokumenti Srpske zastave, III, 1980, стр. 25).

Српска засјшава је често одговарала на писање исељеничке штампе и то листова *Југословенски амерички гласник* из Сан Франциска, *Гласа Канадских Срба*, *Слободе* из Чикага, *Српских новина* војводе Јевђевића, *Канадској Србодрана* и др. Став *Српске засјшаве* био је да су усташки злочини током Другог светског рата стравични и неспорни, али да је мирно разграничење боља алтернатива од „рата до истребљења“. О разговорима и споразуму Стојадиновића и Павелића лист није донео никакве информације. Исти је случај био и са комплетном југословенском штампом (Dokumenti Srpske zastave, III, 1980, стр. 20–33; Krizman, 1986, стр. 269–275).

Против идеје о споразуму са Павелићем иступили су бројни српски емигрантски листови. Доброслав Јевђевић је констатовао да ко пружа руку Павелићу тај легитимизује његове злочине, Стеван Тривунац говорио је да се „хрватским усташким одродима прикључују српски реакционари“ и да угрожавају „заједнички дом“ Југославију, а Љотићевска *Искра* да се ради о сусрету „две назадности“, односно о сусрету „фашистичког шегрта и калфе“¹⁹ (Krizman, 1986, стр. 269–271).

Почетком новембра, Стојадиновић је дао још један интервју на ову тему, и то аргентинском листу *El Mundo Argentino*, где је рекао да његова

¹⁹ Стојадиновића је фашистичким шегртом назвао још пре Другог светског рата Димитрије Љотић у својој брошури „Порука фашистичком шегрту“ из 1937. године.

ранија изјава има за циљ „смирење духова међу нашим народима и уколико је то могуће, предати заборау узајамне увреде и непријатељства“. У наставку разговора са уредником листа рекао је и следеће: „Др Павелић и ја мислимо исто. Обојица смо националисти и сматрамо да међународни комунизам заједничким непријатељем наших народа“. Закључак је био да Срби и Хрвати не треба да се боре међусобно већ да сконцентришу све снаге према поменутом непријатељу (*El Mundo Argentino*, *Српска заштита*, бр. 33, 25. XII 1954, стр. 3). Ни у овој изјави, као ни у претходној, није било говора ни о споразуму, нити о било каквом конкретном разграничењу.

Интересантан запис о целом случају оставио је амбасадор у ФНРЈ у Вашингтону Сава Косановић.²⁰ У његовим рукама нашао се један извештај који је потенцирао спољнополитички аспект сусрета Стојадиновића и Павелића. Његов аутор је иза свега видео италијанску акцију која је наишла на подршку Аргентинаца којима је одговарало свако антикомунистичко груписање у њиховој земљи. У извештају се преноси писање листа *Порука*, органа Југословенског националног одбора у Лондону, где се наводи намера Рима да „отеже свако ма и најпосредније укопчавање Југославије у одбрамбени систем Запада и да до максимума повећа своје шансе пред решење Тршћанског питања“. За евентуални споразум је процењено да неће имати позитивне ефекте на јединство политичке емиграције, већ да ће, напротив, довести до њеног „још јачег раслојавања“.²¹

Сам Косановић имао је другачије мишљење, што је прибележио у коментару. Он је споразуму давао већи значај имајући у виду да територијална подела Југославије која је у његовој основи политика не само Павелића и Стојадиновића, већ и „Мачека–Крњевића, Крека и Словенаца, Цветковића итд.“. Поред њих, наводе се и други актери који су наводно то подржавали, па Косановић пише да је то и став „католичке Средње Европе, Хабсбурга, Черчила – то је 50% – 50% концепција на пуно широј подлози – а то може бити и ’европско’ решење“. У даљем размишљању, Косановић је иза свега видео Енглезе јер је Стојадиновић „енглески“ човек, а притом је навео и како је *Intelligence service* спасао Павелића и Артуковића. Косановић је ишао толико далеко да је размишљао и о томе како је Стојадиновић лажно киднапован од стране Енглеза а да је у ствари сачуван за неку даљу акцију. Он је своју претпоставку заснивао на мишљењу о некадашњем југословенском премијеру које је формулисао следећим речима: „Стојадиновић није нереалан, нити фанатик и идеалиста. Нешто је конкретно пред њим и то не треба багателисати“.²²

²⁰ Више о делатности Косановића на месту амбасадора види: Ђикановић, 2012, стр. 271–290.

²¹ АЈ, Збирка Сава Н. Косановић (83), фасцикла 13, лист 250.

²² АЈ, Збирка Сава Н. Косановић (83), фасцикла 13, листови 254 и 255.

Каснији догађаји ће показати да је Косановићев страх био у најмању руку претеран и да се више заснивао на личним антипатијама него на неким провереним или било каквим конкретним информацијама. Наравно, спољнополитички аспект читаве ситуације никако се не сме изгубити из вида, али су за то ипак потребна додатна истраживања, како аргентинских тако и архива неких европских земаља. Било како било, након септембра 1955. и пада Перона, чију су наклоност уживали и Стојадиновић и Павелић, ситуација се за њих променила.

Спољашњи утицај на Стојадиновића везан са договором са Павелићем помиње и један сарадник Удбе из Аргентине. Наводно, све је то учињено под италијанским притиском јер је Стојадиновићев главни сарадник у листу *El Economista* био италијански новинар Гастоне Кориери. Исти извор навео је како је сам споразум лоше примљен међу српском емиграцијом и да је Стојадиновић примио „масу протесних писама од Срба из разних крајева“, па су неки чак долазили лично у Буенос Ајрес да протестују.²³

И у другом извештају Удбе помиње се спољнополитички покретачки фактор везан за договор Стојадиновића и Павелића. Крајем новембра, у разговору са Драгомиром Стојадиновићем, оперативац Удбе му је рекао да је Милан започео сарадњу са усташама на захтев аргентинске полиције „на антикомунистичкој бази“.²⁴ Иако је антикомунистички став аргентинских власти у овом периоду неспоран, ова тврдња, изречена у специфичним околностима када су млађем Стојадиновићу даване инструкције за деловање, долази под сумњу јер је управо то период када почиње сређивање односа између Аргентине и Југославије. Наиме, већ у првој половини 1955. године дошло је до одликовања шефова дипломатија двеју земаља, договора о подизању представништава на ниво амбасада, као и ограничавања деловања усташке емиграције, што се посебно огледало у забрани прославе 10. априла.²⁵

Миша Ђурковић у својој анализи наводи три могућа објашњења зашто је и како дошло до овог споразума. Прво објашњење, које он назива „Удбино“, говори о томе да се радило по задатку страних служби, пре свега Италије и Аргентине, а против власти нове Југославије. На ово тумачење указивали су и листови где је вест о помирењу прва и објављена. Друго објашњење везано је за разговоре које је Стојадиновић имао са представницима југословенске Удбе који су према доступним изворима прекинути крајем 1953. Договори са Павелићем тако су се могли тумачити и видом притиска

²³ ИАБ, БИА, 70900415/105-1, „Извештај агента Матијаса“, од 10. I 1955.

²⁴ ИАБ, БИА, 70900415/106-1, „Извештај о разговору са Стојадиновић Драгомиром“, вођен 7. XI 1955. године у просторијама службе за контролу странаца.

²⁵ ДАМСП, ПА, 1956, Аргентина, ф. 3, д. 10, с. 424146, „Односи ФНРЈ–Аргентина“, стр. 1–2.

везаним за пуштање Драгомира Стојадиновића из затвора и његово слање у Аргентину са намером да „смирује и контролише Милана“. Треће тумачење које Ђурковић наводи је претпоставка да се можда радило у договору са Удбом са циљем дискредитације Павелића међу хрватским емигрантима као начин „куповине слободе за Драгог“ (Ђурковић, 2013, стр. 25).

Оно што никако не треба губити из вида приликом тумачења покушаја постизања договора о разграничењу између Стојадиновића и Павелића је и њихова лична мотивација. Обојица су имала високо мишљење о себи и ономе што су учинили док су били на власти. Такође је јасно да су они осећали да могу још да пруже и да њихово време још није прошло. Жеља да се понуде као алтернатива новој власти у Југославији, колико год она била нереална у датим околностима, никако се не сме искључити. Нарочито у светлу хладноратовске поделе света и заоштрениости која је владала између два блока.

Образложење да је Стојадиновић радио по налогу Удбе са циљем дискредитације Павелића на основу постојеће грађе чини се најмање вероватним јер су представници Удбе касније убеђивали Драгомира да је било до Милановог држања он „никада не би био слободан“.²⁶ Такође, током 1957. године, Драги наводи како се Милан „опекао на две ствари Трст и Павелић“, што указује и да по том пољу није радио по жељама представника ФНРЈ.²⁷ Да је старији Стојадиновић том приликом деловао по налогу аргентинске полиције уопште се не помиње у извештају Министарства унутрашњих послова 1960. године, у коме се говори о Стојадиновићевој активности у Аргентини са циљем да се покаже да ли му треба дати држављанство те земље.²⁸ То би, у том тренутку, било битно, с обзиром на значај питања о коме је било речи. Дакле, можемо закључити да је образложење да су разговори са Павелићем бар делом имали везе са притиском на власти ФНРЈ за пуштање Драгомира Стојадиновића у Аргентину, па чак и под изговором да би он тамо требало да утиче на Милана да не ради ништа против нових југословенских власти, најближе истини. Наравно, уз ограду да се ради о тумачењу до сада познатих извора. За додатно разјашњавање ситуације посебно би било од значаја анализирати да ли је свему било утицаја италијанског фактора због заинтересованости те земље да ослаби позицију ФНРЈ у јеку Тршћанске кризе, као и због веза које је Стојадиновић имао са Италијанима и пре Другог светског рата, али и касније у Аргентини.

²⁶ ИАБ, БИА, 70900415/106–1, „Извештај о разговору са Стојадиновић Драгомиром“, вођен 7. 11. 1955. године у просторијама службе за контролу странаца.

²⁷ ИАБ, БИА, 70900415/107–1, Забелешка о разговору са Драгомиром Стојадиновићем, од 26. 5. 1957.

²⁸ Archivo General del Poder Judicial de la Nación, Buenos Aires (AGPJN), Dossier 11.358, Policía Federal, Letra N° 46.183 од 22. фебруара 1960.

Постоји и једно сведочанство, додуше из друге руке, како је изгледао тај „историјски сусрет“ Стојадиновића и Павелића. Запис о томе оставио је чувени италијански новинар Индро Монтанели. У чланку објављеном годину дана касније у *Corriere della Sera*, Монтанели даје занимљиву и упечатљиву слику. С једне стране Павелић, емотиван и убеђен да чини један корак од којег зависи судбина народа, а с друге стране Стојадиновић који је описан као уздржан, па чак и незаинтересован. Италијански новинар бележи како је Стојадиновић, док је Павелић са сузним очима говорио о помирењу два народа након свих сукоба и жртава, „кришом листао берзански ценовник и скицирао оловком на маргини, неке брзе операције преношења“. Деловало је да је некадашњи премијер дошао да одради посао из интереса које Монтанели и присутни на састанку нису могли докучити. И сам опис двојице саговорника који он даје јасно говори о утиску који је стекао о Стојадиновићу: „Он је послован човек, веома успешан, и уређује најбољи аргентински економски лист. Павелић је зидар“ (Stojadinović, *Corriere della Sera*, 23. 7. 1955).

На овом месту ћемо се осврнути и анализирати сам случај тзв. Споразума Стојадиновић–Павелић. Није спорно да су се њих двојица посећивали током 1954. године, о чему постоје фотографије објављене у аргентинској, али и емигрантској штампи. Такође, обојица су се јавно изјаснила за то да Срби и Хрвати треба да живе у две одвојене државе након рушења поретка у Југославији. Јасно је и да су њих двојица разговарали о тој идеји а да је њена суштина била мирно разграничење између два народа. Спорно је да ли је стварно постојао потписан споразум и шта је у њему писало. Према тврдњи очевидаца некакав документ је постојао, али шта је у њему писало велико је питање.

Да ли је споразум потписан или није, остаје неразјашњено питање, али две конкретне ствари указују на то да није. Прва је да документ није никада објављен нити пронађен. Друга је текст Марка Синовчића из 1961. године, који је настао на основу разговора са Јосипом Субашићем, једним од присутних на састанку на којем је наводно споразум требало да буде потписан. По тој верзији Стојадиновић и Павелић су се нашли у Стојадиновићевом дому у Буенос Ајресу. Наводно је Стојадиновић желео да самом чину да што свечанији тон и да на њему присуствују представници српске и хрватске емиграције. Ипак, до потписа није дошло из недовољно јасних разлога, а две копије текста споразума су остале код Стојадиновића и Субашића. О томе да је споразум требало бити објављен говори и сведочење уредника *Хрвајске*, Звонимира Фржопа, коме је речено да резервише одређени простор у следећем броју листа, али материјал за објављивање никада није добио. Наводно је требало да истоветни садржај буде публикован и у *Српској застави*. Синовчић је на крају поменутог текста затражио од Субашића да се конкретно изјасни о самом документу

споразума, што овај није учинио (О *tzv. Sporazumu Pavelić–Stojadinović, Hrvatska misao*, svezak 23, broj 26, 1961, стр. 61–62).

Битно је рећи и неколико речи о питању самих граница, односно да ли је стварно било конкретног договора о разграничењу између Србије и Хрватске након рушења режима у Југославији. Ово питање није помињано ни у једној од званичних изјава двојице актера. Говорило се о принципу мирног разлаза и да би сва питања требало да реше законита народна представништва две земље. О томе нам сведоче како директне изјаве актера тако и посредне које су пренели њихови саговорници (*Sporazum Pavelić–Stojadinović, Hrvatska revija*, godina XXXIX, svezak 3 (155), rujan 1989, стр. 553–554; Krizman, 1986, стр. 281). Верзија о конкретним границама које је требало да буду успостављене потичу из приче хрватског свештеника Ђуре Балоковића, који је наводно на свом пропутовању кроз Аргентину одвојено разговарао са Стојадиновићем и Павелићем. Верзију овог разговора из 1954. године, коју му је испричао Балоковић током 1965. године, записао је Винко Николић, уредник *Хрватске ревије*, и објавио 1967. у књизи *Пред вратицима домовине: сусрећ са хрватском емиграцијом 1965*. Привремена граница је по тој причи требало да буде успостављена рекама Босном и Неретвом, где би све западно у Босни и Херцеговини припало Хрватској а источно Србији. То је у крајњем случају значило да би Бања Лука била хрватска а Дубровник део нове српске државе. Сличну верзију Балоковић је наводно чуо и од Павелића али је он предвиђао могућност плебисцита грађана Дубровника за коју би се од новоформираних држава определили (Nikolić, 1976, стр. 217–221). Оно што баца сенку на ову верзију је то што нема никакву прецизнију временску одредницу када су та два разговора одржана. Такође, није исто ако су изјаве дате, ако су уопште дате, пре него што је дошло до постизања договора и писања споразума. Из свега наведеног можемо рећи да је прича свештеника Балоковића записана од стране Николића везана за границе, с једне стране, непроверљива, а с друге стране нема потврду у другим изворима нити изјавама.

Да је питање граница озбиљније разматрано, демантовао је и сам Стојадиновић у разговору са доктором Бранком Пешељем, вођеним фебруара 1960. Стојадиновић је тада рекао да о границама није било говора, него само о принципима, и да он као наследник Николе Пашића никад не би пристао да Босна и Херцеговина припадне Хрватској. Његов саговорник остао је убеђен у његове тврдње, што је и касније објавио у канадском недељнику *Хрватски глас* (Branko Pešelj о *pregovorima Pavelić–Stojadinović, Hrvatska revija*, br. 2–3, 1964, стр. 331). Ни ова Стојадиновићева изјава, с друге стране, не може се узети без резерве, јер је дата у периоду када је Павелић био мртав, па није било другог сведока разговора који би могао томе противречити.

Разговори које је Павелић водио са Стојадиновићем довели су и до осипања у усташким редовима. Злогласни Вјекослав Лубурић Макс је у свом листу *Дрина* напао свог некадашњег вођу да разговара и прави договоре са Стојадиновићем, „једним од највећих крвника хрватског народа“. На овај текст одговорила је *Хрвајска* изјавом Вјекослава Вранчића у којој се наводи да државне границе може мењати само „суверени хрватски народ“ а да ни он, нити било ко други од Хрвата у Буенос Ајресу није са Стојадиновићем водио преговоре везане за питање граница (Krizman, 1986, стр. 342, 349).

Након пада Перона, септембра 1955. године, ситуација за водеће људе усташког покрета се погоршала. Неки од њих, попут Бранка Бензона, напустили су Аргентину. Многи су се осећали угрожено од стране новог режима. Тако су Вјекослав Вранчић и Иван Асанчаић платили листу *La Razon* да им 23. новембра објави изјаву у којој се наводи да се ниједан Хрват у Аргентини није ангажовао „у домаћим и иностраним акцијама“ смењене владе „са или без оружја“. Павелић је такође у интервјуу изрекао да ниједан Хрват није био у контакту са Пероном и није добио помоћ од његове владе (Pino & Singolani, 2018, стр. 400). Уследило је његово рањавање 1957. године, које је целом свету обелоданило да се налази у Аргентини, што више нису могле да негирају ни аргентинске власти. Исте године Павелић ће трајно напустити Аргентину и умрети у Мадриду 1959.

По питању својих контаката са Павелићем, Стојадиновић, који га је надживео за две године, желео је да се та његова активност што пре заборави. О томе говоре и два сведочења из 1957. У првом, Драги Стојадиновић, у разговору са представником Удбе под шифрованим именом Фернандез, каже да његов старији брат не ради ништа против нових власти у Југославији и да то неће радити ни убудуће јер се опекао на „две ствари – Трст и Павелић“.²⁹ Драгомир на крају констатује да је то учинио у времену када му је то „најмање требало и користило“.

Други је везан за сведочење југословенског амбасадора Славољуба Петровића који је тврдио да му је на једном дипломатском пријему у Буенос Ајресу Стојадиновић преко посредника тражио разговор са намером да му честита активности са циљем екстрадиције Павелића. Петровић је одбио да са њим разговара, па смо тако остали ускраћени за Стојадиновићево накнадно објашњење својих намера везано за разговоре са Павелићем. С друге стране, Драгомир Стојадиновић каже да Милан

²⁹ Стојадиновић је у интервјуу једном од најважнијих листова Перонове Аргентине *Diplomacia* дао следећу изјаву о Тршћанском питању: „Један споразум талијанско-југословенски врло лако је направити. Када сам ја то постигао са Мусолинијем, када је Италија имала у својим рукама не само Трст него и Ријеку и 600.000 Југословена под њеном управом, зашто би се Тито и Пела данас свађали за једну варош, чији су становници већином Италијани и уместо 600.000 има само 6.000 Југословена под Италијом“ (Dokumenti Srpske zastave, I, 1977, стр. 234).

није инсистирао на контакту са амбасадором јер „уме да оцени да то није био моменат за упознавање“.³⁰

На крају треба закључити да се ради о једној занимљивој епизоди у српско-хрватским односима и у историји послератне српске и хрватске емиграције чији су многи елементи и даље у сфери нагађања и тешко проверивих исказа који потичу из друге или треће руке. Нека од тих сведочења узимају се од многих, пре свега, публициста и шире јавности као чињенице. Циљ овог рада био је да укаже на праву вредност тих информација, да се анализира њихова веродостојност, а самим тим и њихов реалан значај.

Неодјављени извори

Архив Југославије (АЈ), Београд: *СКЈ, Комисија за развој СКЈ и кадровску политику; Збирка Саве Н. Косановића*.

Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСП), Београд: *Политичка архива (ПА)*.

Историјски архив Београда (ИАБ), Београд: *БИА; Досије Милана Стојадиновића*.
 Archivo General del Poder Judicial de la Nación (AGPJN), Buenos Aires: Dossier 11.358.

Објављени извори

Dokumenti Srpske zastave (1977). I, Buenos Aires: s.n.

Dokumenti Srpske zastave (1977). II, Buenos Aires: s.n.

Dokumenti Srpske zastave (1980). III, Asunción: Artes Graficas Zamphiropos.

Штампа и периодика

Српска застава – Буенос Ајрес

Corriere della Sera – Рим

Hrvatska misao – Буенос Ајрес

Hrvatska revija – Буенос Ајрес

Il tempo – Рим

Izbor – Буенос Ајрес

Литература

Димић, Љ. (2012). Одлазак са Маурицијуса. Британци и Милан Стојадиновић (1945–1948). *Глас Српске академије наука и уметности*, CDXX, 16, 495–518.

³⁰ ИАБ, фонд БИА, 70900415/107-1, „Забелешка о разговору са Драгомиром Стојадиновићем“ од 26. 5. 1957.

- Ђикановић, В. (2012). Сава Н. Косановић – Југословенски амбасадор у Вашингтону 1946–1950. У: С. Селинић (ур.), *Југословенска дијломаија 1945–1961*. (171–190). Београд: Институт за новију историју Србије.
- Ђурковић, М. (2013). Увод: Енигма Милан Стојадиновић. У: М. Ђурковић (прир.), *Милан Сјојадиновић: Полијика у време глобалних ломова (7–26)*. Београд: Завод за уџбенике – Центар за конзервативне студије.
- Симић, Б. (2019а). Српска емиграција у Аргентини у првој деценији након Другог светског рата – прилог истраживању проблема. *Годишњак за друштивену историју*, 2, 55–68.
- Симић, Б. (2019б). У сребрном кавезу – Милан Стојадиновић на Маурицијусу (1941–1948), *Башинина*, 47, 343–356.
- Симић, Б. (2021). *Југославија и Аргентина 1946–1955*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Стојадиновић, М. (1976). *Зайоченик њејовој бријанској величанствима*. Мелбурн: Српска мисао.
- Bogetić, D. (2000). *Jugoslavija i Zapad 1952–1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*. Београд: Službeni list SRJ.
- Delić, A. (2016). *Djelovanje Ante Pavelića 1945–1953. godine* (необјављена докторска дисертација). Sveučilište u Zadru, Poslijediplomski Sveučilišni studij „Humanističke znanosti“.
- Goñi, U. (2002). *The Real Odessa. How Peron Brought the Nazi War Criminals to Argentina*. London – New York: Granta Books.
- Krizman, B. (1986). *Pavelić u bijekstvu*. Zagreb: Globus.
- Luna, F. (2015). *Kratka istorija Argentinaca*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Nikolić, V. (1976). *Pred vratima domovine: susret s hrvatskom emigracijom 1965*. Knj. 2. Dojmovi i razgovori. Париз – Минхен: Knjižnica Hrvatske revije.
- Pino, A. & Cingolani, G. (2018). *Nationalism and Terror. Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*. Budapest – New York: CEU Press.

Bojan V. SIMIĆ

Institute for Recent History of Serbia, Belgrade

On the Stojadinović–Pavelić Agreement from 1954 (Facts and Assumptions)

Summary

The key figure among Serbian immigrants in Argentina was Milan Stojadinović, the former Prime Minister of the Kingdom of Yugoslavia, despite he did not take any official position in such emigrant organizations. Instead, he was rather a kind

of consultant to both the organization *Velika Srbija* and their leading newspapers *Srpska zastava*. On the other hand, he used his influence acquired within the Serbian community in Argentina to negotiate with the representatives of socialist Yugoslavia during 1952 and 1953.

The question of the Ustasha movement and his leader Pavelić, who has been in Argentina since 1948, was one of the main issues that troubled Yugoslavia–Argentine relations in the first decade after the Second World War. Argentina tolerated their activities which made Yugoslavia protest. They had their meetings and even formed a government in exile whose activities were aimed directly against the integrity of Yugoslavia. In 1951, the Yugoslav government issued an extradition warrant, but with no success. The response never arrived.

Stojadinović and Pavelić met in Argentina during the 1950s, visited each other, but the product of this relationship remained uncertain and unclear. What is obvious is the fact that Stojadinović and Pavelić in 1954 reached some kind of agreement. That agreement provided for the break up of Yugoslavia and the formation of independent states of Serbia and Croatia. However, it was most likely left unsigned. The possible motivation for the agreement may lie in a series of factors, from foreign pressure against socialist Yugoslavia to personal agendas, a desire to return to power.

Political changes in Argentina after the fall of Juan Peron in 1955 forced Stojadinović to distance himself from the Serbian emigrant community while Pavelić was forced to deny any connection with the Peron's regime. The agreement between the two left unresolved and became a kind of controversy for future research.

Keywords: Milan Stojadinović; Ante Pavelić; Yugoslavia; Argentina; the Stojadinović–Pavelić Agreement.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).